

КУЛІШ Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОРУШЕННЯ КОГЕРЕНТНОСТІ ДИСКУРСУ АКЦЕНТУЙОВАНИХ МОВНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ

(на англомовному матеріалі)

На матеріалі психотерапевтичних інтерв'ю з шизофренічними пацієнтами описані дискурсивні особливості, що характеризують порушення зв'язності та цілісності у дискурсі акцентуєваних особистостей. За допомогою фонетичного, лексичного та стилістичного аналізу засобів когезії було встановлено комунікативні умови їх вживання, а також обґрунтовано причини порушень когерентності в усному діалогічному мовленні акцентуєваних особистостей.

Ключові слова: дискурс, акцентуєвані особистості, патопсихолінгвістика, шизоїдна особистість, когезія, когеренція, глосоманія .

На материале психотерапевтических интервью с шизофреническими пациентами описаны дискурсивные особенности, характеризующие нарушения связности и целостности в дискурсе акцентуированных личностей. С помощью фонетического, лексического и стилистического анализа средств когезии были определены коммуникативные условия их употребления, а также обоснованы причины нарушения когерентности в усной диалогической речи акцентуированных личностей.

Ключевые слова: дискурс, акцентуированные личности, патопсихолингвистика, шизоидная личность, когезия, когеренция, глоссомания.

Based on the material of psychotherapeutic interviews with schizophrenic patients, the discursive characteristics of the disruption of cohesion and coherence in the discourse of accentuated personalities are described. Phonetic, lexical and stylistic analysis of cohesive ties helped to define communicative conditions of their functioning as well as theorize possible reasons for the disruption of coherence in the oral dialogical discourse of accentuated personalities.

Key words: discourse, accentuated personalities, pathopsycholinguistics, schizoid personality, cohesion, coherence, glossomania.

Мовлення акцентуєваних особистостей шизоїдного типу характеризується низкою особливостей. Ще Е. Блейлер, автор терміну “шизофренія” та один з перших дослідників мовлення шизофренічних пацієнтів, відзначав про притаманну їхньому дискурсу “втрату цільової спрямованості” (“loss of goal directedness”, Bleuler, 1950). Наразі дослідники розрізняють низку параметрів дискурсу акцентуєваних особистостей, переважна більшість із яких пов'язана із втратою цілісності та зв'язності мовлення ([1], [2]). Серед психо- та нейролінгвістів панує думка, що саме некогерентність дискурсу є основною мовною характеристикою шизоїдних особистостей ([3], [4], [5]), що й обумовлює **актуальність** даного лінгвістичного дослідження.

Метою даної розвідки є дослідження особливостей зв'язності та цілісності дискурсу акцентуєваних шизоїдних особистостей на локальному та глобальному текстових рівнях. За допомогою аналізу фонетичних, лексичних, синтаксичних та стилістичних засобів досягнення локально-структурної текстової єдності (засобів когезії) встановимо їх прагматичну роль у дискурсі, а також проаналізуємо комунікативні умови вживання та можливі причини порушень когеренції у дискурсі акцентуєваних особистостей.

Предметом нашого дослідження є дискурс акцентуєваних особистостей шизоїдного типу, зокрема засоби когезії та когеренції у їх дискурсі, які становлять **об'єкт** дослідження.

Матеріалом дослідження є вибірка з дванадцяти англомовних психотерапевтичних інтерв'ю з шизофренічними пацієнтами за період з 1979 по 2006 роки обсягом 250 друкованих сторінок.

Наукова новизна полягає у тлумаченні предмету дослідження з позиції психолінгвістики, висвітлюючи не лише лінгвістичні аспекти дослідження когерентності дискурсу, але і пояснюючи різноманітні мовні феномени акцентуєваних особистостей крізь призму (пато)психології.

У лінгвістичній науці термін “дискурс” позначає динамічний аспект розуміння тексту, а саме процеси, пов'язані з його породженням, сприйняттям та розумінням [6]. Дискурс у сучасних дослідженнях — це і мовлення, “занурене в життя” (комунікативна ситуація), і рух інформаційного потоку між учасниками комунікації [7]. Низка дослідників ототожнюють дискурс із індивідуальним мовленням особистості, де мовець є носієм неповторної концептуальної та мовної картин світу (А. Л. Керученко, Д. М. Колесник, В. В. Красних). Як багатомірне явище мовленнєвої діяльності, дискурс поєднує лексикон, тезаурус та прагматикон індивіда (Ю. М. Караулов). Згідно інтеракційній моделі комунікації [8], розгортання дискурсу обумовлене стратегіями, планами, сценаріями, когнітивними схемами, що перебувають у свідомості інтерактантів, причому кожний новий хід змушує їх коректувати свої плани й стратегії. За Г. П. Грайсом, мовці у дискурсі орієнтуються на певні комунікативні принципи та максими. Для *пато*психолінгвістики, що вивчає патологічні відхилення мовленнєвих процесів в умовах розладу особистості, релевантність цих комунікативних моделей відносна. Дискурс акцентуєваної особистості організований за правилами, зумовленими викривленою картиною світу, що існує у свідомості акцентуєваної

особистості, та часто зумовлює “гру не за правилами” під час творення дискурсу.

Акцентуйовані особистості ([9], [10]) – це особистості з акцентуаціями характеру, а саме з певними виразними (підсиленими) психічними властивостями чи рисами характеру [11], які можуть слугувати преморбідним тлом для виникнення різних психічних розладів.

Цілісність та зв'язність є однією з визначальних рис дискурсу, адже незв'язний текст не може бути адекватно декодований адресатом. *Когеренція*, як глобальна змістовна зв'язність дискурсу, що забезпечує єдність тексту як цілого, охоплює не тільки формально-граматичні аспекти зв'язку висловлювань, але й семантичні та прагматичні (включно з тематичними й функціональними) аспекти зв'язності дискурсу на локальному та глобальному текстовому рівнях [7]. Когерентність проявляється у взаємодії стратегій у діалозі, у якому усі комунікативні ходи учасників відповідають їхнім загальним, глобальним цілям. У когерентному дискурсі кожне висловлювання стосується загального плану комунікації, тому когеренція обумовлює зрозумілість тексту і його смислову цілісність.

Когеренція досягається, як правило, засобами когезії. Засоби когезії класифікують на лексичні, логічні, граматичні та стилістичні (Єфименко, 1997). До *лексичної когезії* належать: повтор (анафоричний, епіфоричний, контактний та лейтмотивний), гіперо-гіпонімія, антонімічні та синонімічні відношення та слова одного лексико-граматичного поля. До засобів *логічної когезії* належить просторова логічна когезія, часова логічна когезія та метонімія. *Граматична когезія* представлена кореферентністю (особова, вказівна, компаративна, кореферентність за допомогою слів з числовим значенням), субституцією, номінальним еліпсисом, вербальним еліпсисом, пропуском пропозиційної групи, парцеляцією. До *стилістичної когезії* належить метафора, персоніфікація, порівняння та паралелізм.

Серед вісімнадцяти мовних характеристик акцентуйованої особистості шизоїдного типу, розроблених Н. Андреасен [1] (Thought, Language, and Communication (TLC) scale), більшість складають мовні параметри, які описують порушення на рівні дискурсу та стосуються некогерентності мовлення, що, у свою чергу, свідчить про брак цілісності та смислової єдності або неефективне планування дискурсу. До таких мовних особливостей належать: незакінченість думки через відволікання, нерелевантність висловлювань (*tangentiality*), втрата мети висловлювання,

поступова втрата мети комунікації (derailment), описові або непрямі висловлювання (circumstantiality), нелогічність мовлення, некогерентні висловлювання (так званий симптом “мовного салату” – “word salad”), неологізація, звукові асоціації (clanging), персеверації або мовні автоматизми.

Організація дискурсу шизофренічних пацієнтів може відбуватись за фонетичним чи семантичним принципом [4:209], що у патологічних випадках репрезентує відповідно *формальну* або *семантичну глосоманію*. *Формальна глосоманія* полягає у креативному використанні мовних засобів, що ґрунтується на фонетичному аспекті мовлення, передусім омонімії та римуванні, часто безвідносно до змістового наповнення мовлення та когерентності висловлювань. У дискурсі акцентуйованих особистостей формальна глосоманія представлена алітерацією, асонансом, грою слів, омонімією, звуковими асоціаціями (*clanging*), лексичними новотворами (неологізмами) та персевераціями (повторами). Проілюструємо прикладами:

1) **Омонімія:**

This is a holy smoke. It's a holy one. It goes in one hole and out the other and that makes it holy [12:209].

У цьому прикладі, використовуючи омоніми – прикметник *holy* та іменник *hole*, пацієнт керувався фонетичним звучанням, при цьому семантичне наповнення висловлювання сумнівне. Використовуючи у кожному реченні слова, однакові за звучанням (стилістичний засіб повтору), пацієнт демонструє емпатичність дискурсу.

2) **Алітерація, неологізми**

I was immensely involuntarily amused at my own bumptious presumptuousness and generally delicious maliciousness.

Даний приклад ілюструє численні алітеровані фрази, що зустрічаються передусім у суфіксах *-ly*, *-ious*, *-ness*. Крім того, пацієнт демонструє створення неологізму (*presumptuousness*), керуючись ритмом та звучанням однорідних додатків у реченні (*bumptious presumptuousness, delicious maliciousness*).

3) **Гра слів**

Contentment? Well uh contentment, well the word contentment, having a book perhaps, perhaps you have a chapter of reading, but when you come to the word 'men' you wonder if you should be content with men in your life and then

you get to the letter ‘T’ and you wonder if you should be content having tea by yourself or be content with having it with a group or so forth.

Цей приклад ілюструє, як пацієнт, пояснюючи значення слова “contentment”, розподіляє його на частини “content”, “men” та “t”, перші дві з яких є самостійними словами, та обіграє їх у дискурсі (*content with men*). Літеру “t” пацієнт порівнює з омофоном “tea” (*content having tea*).

4) Персеверації, неологізми

Now to eat if one cannot other one can - and if we cant the girseau Q.C. Washpots prize-bloom capacities – turning out – replaced by the head patterns my own capacities – I was not very kind to them Q.C. Washpots under-patterned against – bred to pattern. Animal sequestration capacities and animal sequestered capacities under leash – and animal secretions. Q.C. Washpots capacities leash back to her – in the train from Llanfairfechan army barracks wish us goodbye in Llandudno station and turned in several Q.C. Washpot capacities ...[3:186]

У цьому патологічному дискурсі спостерігається тенденція до постійного повторювання певних висловів, при цьому демонструючи їх різноманітну лексичну сполучуваність. Так, персеверація “Q.C. Washpots” вживається пацієнтом як атрибутивно (*Q.C. Washpots prize-bloom capacities; Q.C. Washpots capacities leash back*), так і в ролі субстантивованого підмета (*Q.C. Washpots under-patterned against*). Пацієнт вживає неологізми, які важко декодувати адресату (*girseau; to under-pattern; prize-bloom*).

Наведені приклади ілюструють, що провідним стилістичним засобом у дискурсі акцентуєваних особистостей є повтор, який представлений персевераціями, алітерацією, асонансом, омонімією та звуковими асоціаціями.

На відміну від формальної глосоманії, де керівним принципом організації дискурсу є фонетичний, у випадку семантичної глосоманії пацієнт вживає слова, що належать до одного семантичного поля, але при цьому дискурс не вирізняється топікальною єдністю. Наприклад:

My mother’s name was Bill (pause) and coo – St. Valentine’s Day is the official startin’ of the breedin’ season of the birds. All buzzards can coo.

I like to see it pronounced buzzards rightly. They work hard. So do parakeets.

Різкою видається зміна теми висловлювання після того, як пацієнт згадує ім’я своєї матері (*Bill*). Цікаво, що в англійській мові “Bill” є

омографом зі словом, що означає “дзьоб”, що, вірогідно, і послугувало поштовхом до зміни теми висловлювання на орнітологічну. З цього прикладу стає зрозуміло, що вживання у кожному реченні слів з семантичного поля орнітології (*coo, breedin' season, birds, buzzards, parakeets*) не сприяє когерентності дискурсу, якщо керівним принципом його організації не є спільна тема, що об'єднує речення у смислове ціле.

Наступний приклад ілюструє втрату контекстуального фрейму висловлювання, що характеризує “інтрузивне мислення” шизофренічного пацієнта [4:228]. Мовець відволікається від поставленого запитання, його увагу привертають сторонні речі, які “втручаються” у його дискурс, не даючи змоги закінчити попередню думку.

Interviewer: Tell me some of your thoughts about school.

Patient: I hate school. You wanna know why? I threw a spitball and she made me swallow it. I like your outfit. I like your sweater, can I borrow it?

Брак когерентності у цьому дискурсі обумовлений втратою лінгвістичного контексту, передбаченого поставленим запитанням, через відволікання, що призвело до нерелевантних висловлювань та, як результат, втрати мети висловлювання. Крім того, у дискурсі присутня невизначена особова референтність (*she made me swallow it*), адже без попередньої згадки про цю особу адресату незрозуміло, про кого йде мова. У цілому, невизначеність референції є характерною для дискурсу акцентуєваних особистостей, у нашій вибірці вона становить найчастотніший випадок порушення когерентності. Наприклад:

1) *He stabbed the dude and I kicked him. I thought he punched him. I thought he was on the ground just acting like he was hurt.*

2) *We had to go to court and other bad things.*

У першому випадку мовець не роз'яснює, хто з двох згаданих референтів мається на увазі (*he* та *the dude*), використовуючи особовий займенник *he* для позначення їх обох (*I thought he punched him*). Другий приклад демонструє невизначену референцію завдяки використанню іменника “пустого” значення “*things*”.

Когерентності дискурсу не сприяє також і “телеграфічний стиль” мовлення (*telegraphic speech*) [12], що зустрічається в акцентуєваних особистостей, і полягає у використанні простих непоширених переважно номінативних речень, яким часто бракує граматичних конекторів та дискурсивних маркерів. Наприклад [12:412]:

I have distemper just like cats do, 'cause that's what we all are. Felines. (Pause). Siamese cat balls. They stand out. I had a cat, a manx, still around somewhere. You'll know him when you see him. His name is GI Joe. He's black and white. I had a little goldfish too like a clown. (Pause). Happy Halloween Down ...

Цей приклад ілюструє пропущення дієслова-зв'язки *to be* у реченні “*I had a cat, a manx, (he is) still around somewhere*”. Ось кілька інших прикладів, що демонструють неграматичні речення, завдяки яким дискурс втрачає когерентність.

1) *They had keeping a babysitter that studied but a Siamese cat that had ringworm.*

2) *I was socializing with friends. Girlfriends and friends the same as male.*

У першому випадку неправильно вжита граматична форма дієслова (*had keeping*), порушена логіка висловлювання (*They had keeping a babysitter that studied but a Siamese that had ringworm*) та синтаксична структура речення. Синтаксис у другому прикладі також неграматичний (*Girlfriends and friends the same as male*.)

Для дискурсу акцентуєваних особистостей характерним є прояв так званого “мовного егоцентризму” (*self-reference*) [13:88], завдяки якому їх мовлення надміру персоналізоване та твориться крізь призму власної суб'єктивної думки та інтересів. На думку дослідників, егоцентричність дискурсу виникає завдяки ураженій “моделі психічного” (*Theory of Mind*) у шизофренічних особистостей (Bruner, 2005), що полягає у нездатності сприймати іншого суб'єкта як носія переконань (намірів, переживань тощо), які відрізняються від власних, та нездатності усвідомити, що власний психічний стан не тотожний психічному стану іншої особи.

Interviewer: Tell me something about your family.

Patient: My sister is uh, she has been ah urn-urn a very wild teenager I believe as I-as I know her to be as when she was growing up urn as when she has a lot of boyfriends and ah a lot of boyfriends of hers I knew. . . Ah, urn and urn she as she's married to a of course my brother-in-law urn whose urn who I get along with very well ... I haven't really expressed the feelings enough to-to my family of how I really feel about them since I got-since I've arrived-returned from Israel, but I do feel urn, but-but I-I feel one of my problems-I'm gonna say a problem anyway, urn is that I haven't accepted myself for not expressing my feelings so well toward my family like I-I rejected that part of myself ... [4:228].

Протягом розповіді про свою родину пацієнт демонструє власну оцінку фактів біографії членів родини (*as I know her to be; a lot of boyfriends of hers I knew; who I get along with very well*). Поступово мета комунікації втрачається (*derailment*), і пацієнт починає розповідати про свої переживання (*I'm gonna say a problem; I haven't accepted myself for not expressing my feelings; I rejected that part of myself*).

Таким чином, за допомогою аналізу фонетичних, лексичних, синтаксичних та стилістичних засобів творення зв'язності у дискурсі акцентуєваних особистостей було встановлено, що засоби когезії не завжди сприяють досягненню глобальної цілісності дискурсу (когерентності) в усному діалогічному мовленні акцентуєваних особистостей, а передусім репрезентують викривлену картину світу, що існує у свідомості акцентуєваної особистості та зумовлює девіантність та некогерентність дискурсу.

Дане дослідження відкриває широку **перспективу** впровадження лінгвістичного аналізу дискурсу у психологічній та клінічній практиці для виявлення акцентуацій характеру та можливого запобігання розвитку патологічних станів особистостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Andreasen N. C.* Scale for the assessment of thought, language, and communication (TLC). / Nancy Coover Andreasen // *Schizophrenic Bulletin*. – 1986. – № 12. – P. 473–482.
2. *Liddle P. F.* Thought and language index: an instrument for assessing thought and language in schizophrenia / [P. F. Liddle, E. T. C. Ngan, S. L. Caissie, C. M. Anderson, A. T. Bates, D. J. Quested, R. White, R. Weg] // *British Journal of Psychiatry*. – 2002. – № 181. – P. 326–330.
3. *Noth W.* Textkohärenz und Schizophrenie / Winfried Noth // *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*. – 1976. – Vol. 6, № 23/24. – P. 175–194.
4. *Hoffman R. E.* Apprehending Schizophrenic Discourse: A Structural Analysis of the Listener's Task / [R. E. Hoffman, L. Kirstein, S. Stopek, D. Cicchetti] // *Brain and Language*. – 1982. – № 156. – P. 207–233.
5. *Fine J.* On the puzzle of language, pragmatics, and schizophrenia / Jason Fine // *Psychol. Rep.* – 1999. – № 84. – P. 84–86.
6. *Арутюнова Н. Д.* Дискурс / Нина Давидовна Арутюнова // *Лингвистический энциклопедический словарь* / ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990.
7. *Огуй О.* Засоби когезії в романах Е. М. Ремарка: спроба кількісної репрезентації / Олександр Огуй, Юрій Стецишин // *Вісник Житомирськ. держ. ун-ту імені Івана Франка*. – 2007. – № 32. – С. 109–113.
8. *Schiffirin D.* Discourse markers / Deborah Schiffirin. – Cambridge University Press, 1987. – 318 p.
9. *Леонгард К.* Акцентуированные личности / Карл Леонгард. – К.: Выща школа, 1989. – 376 с.
10. *Личко Е. А.* Психопатии и акцентуации характера у подростков / Александр Евгеньевич Личко. – Л., 1983.
11. *Белянин В. П.* Психолінгвістика: [учебник] / Валерий Павлович Белянин. – М.: Изд-во “Флинта”, 2007. – 232 с.
12. *Chaika E.* Cohesion in schizophrenic narratives, revisited / Elaine Chaika, Richard Lambe // *Journal of Communication Disorders*. – 1989. – № 22. – P. 407–421.
13. *Covington M.* Schizophrenia and the structure of language: the linguist's view / [Covington M., He C., Brown C., Naci L., McClain J., Fjordbak B., Semple J., Brown J.] // *Schizophrenia research*. – 2005. – Vol. 77. – P. 85–98.